

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА СЛОБОЖАНЩИНІ В ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (ЛЮТИЙ – КВІТЕНЬ 1918 р.)

Сімдесят років радянської окупації призвели до практично повного вакууму в розумінні багатьох історичних питань. Перш за все тих, що стосуються безпосередньо появи більшовицької влади на українських теренах в 1917 – 1921 рр., боротьби ОУН та УПА, діяльності українського дисидентського руху тощо. Захопивши владу за допомогою зброї та демагогії, більшовики здійснили “приватизацію” історії, сакралізувавши більшовицьких діячів-окупантів, перетворивши їх на непогрішимих героїв. Натомість герої справжні, що боролися за власну землю та незалежне майбутнє, отримали ярлики “куркулів”, “контрреволюціонерів”, “буржуазних націоналістів” чи просто “бандитів”. Змінивши минуле, більшовики на роки вперед визначили бачення української історії самими українцями. Якісні зміни в цій галузі змогли відбутися тільки після набуття нашою державою незалежності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють лютий – квітень 1918 р. Вони зумовлені підписанням Брестського мирного договору між УНР та Четверним союзом і початком очищення території України від більшовицької окупаційної присутності. Верхня ж межа пов’язана зі зміною влади в Україні, а разом із нею і всієї державної моделі. Територіальні межі дослідження обіймають Харківську губернію (Слобожанщину) станом на період існування Української Народної Республіки.

До актуальних досліджень з даного питання потрібно зарахувати доробок археографістів радянського часу, особливо 1930 – 1950-х років. Звичайно, ці роботи можна вважати упередженими, заідеологізованими та необ’єктивними. Проте, в них зафіксовано дійсний факт тієї чи іншої події, що й становить цінність таких робіт. Перш за все, це тематичні збірки документів: “Крах германской оккупации на Украине”¹, “Документы по истории Гражданской войны в СССР. Т. 1. Первый этап Гражданской войны”², “Гражданская война в России (1918 – 1921 гг.)”³ – хрестоматія, автором-укладачем якої виступив С. Піонтковський.

У часи незалежності світ побачили роботи Я. Мотенка⁴, Л. Ісаїва та Л. Щибрі⁵, які безпосередньо стосуються питання повстанських рухів на території Харківщини.

На початку 1918 р. становище Центральної ради (ЦР), а разом із нею і всієї Української народної республіки (УНР), як національного утворення, стало критичним. Більша частина території країни була окупована більшовиками, які вже підходили до Києва. В цих умовах керівниками ЦР було прийнято вимушене рішення укласти мирний договір із державами Четвертного союзу, з якими впродовж останніх 4-х років точилася війна.

Після важких та тривалих переговорів, 9 лютого 1918 року УНР та країни Четвертного Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туречина) уклали Брестський мирний договір, за яким обидві сторони відмовлялися від взаємних претензій на відшкодування спричинених війною збитків, відновлювали економічні відносини, брали на себе зобов’язання обмінятися військовополоненими⁶.

Крім того, в угоді зазначалося, що сторони зобов'язуються провести обмін надлишками сільськогосподарських товарів. Цими словами було завуальовано те, про що в.о. голови української делегації О. Севрюк повідомляв із Бресту уряду УНР: "Німці пов'язують звільнення території (УНР) від більшовицьких військ з отриманням від нас (хлібу) одного мільйону тон, до 31 липня"⁷. Ситуація була зрозуміла: Центральна рада, що не мала достатніх сил, аби самотужки очистити територію УНР від більшовицьких окупантів, мала піти на цей вимушений крок – навіть ціною певного тиску на селянство.

Через тиждень делегація Центральної Ради звернулася до Австро-Угорщини та Німеччини з проханням надати Українській Народній Республіці допомогу проти наступу більшовицьких сил. Спочатку йшлося про те, що проти більшовиків будуть наступати військові частини держав Четвертного союзу, укомплектовані з колишніх військовополонених українців ("синьо-" та "сірожупанників"). Проте вище керівництво Німеччини та Австро-Угорщини не виконало цього пункту домовленості, а надіслало для боротьби з більшовиками частини, що воювали на Східному фронті. Всього до України вирушили 23 німецькі та 10 австро-угорських дивізій, що налічували 350 тис. солдат та офіцерів. Ця обставина викликала негативну реакцію серед українського населення, адже в розумінні селянства, значний відсоток якого воював у складі російських імперських військ, німці були запеклими ворогами.

Саме тому Рада Міністрів УНР, усвідомлюючи можливі негативні наслідки цього кроку у спеціальній відозві переконувала, що уряд прийняв військову допомогу від нині дружніх держав – Німеччини та Австро-Угорщини. Навіть містилося запевнення, що ці війська будуть битися з ворогами України "під проводом польового штабу нашої держави"⁸. У зв'язку з наступом німецької армії українська мирна делегація у Бресті також оприлюднила декларацію: "Віднині німці вже не вороги нам, і ми кличемо всіх громадян Української Народної Республіки спокійно і довірливо зустрічати німецьке військо і ставати разом з ним до оборони рідного краю від кацапських розлючених підкуплених банд"⁹.

У той же час, незважаючи на всі декларації та відозви, які мали переконати українське селянство в необхідності позитивного сприйняття німецько-австрійських військ, напруга наростала і подекуди приймала форми збройного спротиву проти реквізицій хлібу та фуражу, виникала загроза відкритих виступів та партизанської боротьби¹⁰.

Тому вже починаючи із березня 1918 року німецьке та австрійське військове керівництво в УНР почало виявляти занепокоєність та справедливі сумніви в здатності Центральної ради навести твердий лад та забезпечити свою частину угоди, а саме надати обумовлену кількість провіанту: "... незважаючи на те, що уряд і проводить бажані нам заходи, на селі ніхто не думає про виконання його розпоряджень; із цього виходить, що і уряд не відчуває особливого незадоволення, коли місцеві органи чинять нам перепони. ...було б краще за все, якби в районах, де є достатня кількість наших окупаційних військ, спробувати найближчим часом зв'язати наших комісіонерів безпосередньо з виробниками через місцевих торговців"¹¹.

Попри все, тікаючи від німецько-австрійського експедиційного корпусу та військ УНР, більшовицька влада не збиралася відмовлятися від своєї головної мети – грабунку продовольчих та промислових ресурсів України.

Мета завоювання України яскраво виявилась уже в телеграмі В. Леніна до В. Антонова-Овсієнка та С. Орджонікідзе від 15 січня (28 січня) 1918 року: "Заради бога, приймайте найенергійніших та революційних мір для відправки хліба, хліба і хліба!!!

Інакше Пітер може загинути. Особливі потяги і загони. Збір та зсипання. Проводжати потяги. Повідомляти кожен день. Заради бога”¹². Таким же продовжував залишатися лейтмотив багатьох повідомлень більшовицького керівництва і в наступні дні, після початку очищення території УНР від червоної окупації. “...для комісара Орджонікідзе ...Від душі дякую за енергійні заходи з продовольства. Продовжуйте, заради бога, з усіх сил добувати продовольство, організувати спішно збір та зсипання хліба, аби налагодити постачання до бездоріжжя. Вся надія на Вас, інакше голод до весни неминучий”, – телеграфував В. Ленін 4 лютого 1918 року. Протягом січня-квітня цього року, за неповними даними, до Росії було вивезено з України понад 17,3 млн. пудів хліба і 5 млн. пудів інших харчів¹³.

А 3 березня 1918 р. було підписано мирну угоду між Радянською Росією та державами Четвертого союзу. Проте, в розумінні радянського керівництва, це зовсім не означало, що більшовики мали відмовлятися від України та її природних багатств. Натомість у Петрограді було вирішено зробити вигляд, що до подій в Україні Радянська Росія не має ніякого відношення, а проти Центральної ради ведуть війну війська “українського радянського уряду”.

До війни із Центральною радою та німецько-австрійською присутністю силами мало бути залучене і українське селянство, що й підтвердив В. Ленін у своєму посланні до С. Орджонікідзе 1 (14) березня 1918 року: “Термінова евакуація хліба та металів на схід, організація підричних груп, створення єдиного фронту оборони... із залученням до справи селян, рішуче і беззастережно перелицювання наших частин, що перебувають в Україні на український лад – таке тепер завдання. Потрібно заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієнком, він має називатися просто Овсієнко”¹⁴. Для того аби створити ілюзію українського національного повстанського руху, в тил наступаючих військ мали засилатися невеликі загони, які розмовляли українською мовою з метою дезорганізації тилів, сіяння паніки та піднімання “мужицького”, тобто селянського повстання¹⁵.

Неможливість відмови від України також було закріплено в Декларації Центрального виконавчого комітету рад України від 7 березня 1918 року. У ній конкретно вказувалося на те, що: “1. Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку як національну республіку, а винятково як Радянську Республіку на території України. 2. Ми ніколи не поділяли повної незалежності Української Народної Республіки, розглядаючи її як більш або менш самостійне ціле, пов’язане із загальноросійською Робітничо-Селянською Республікою федеративними зв’язками”¹⁶.

Таким чином, боротьба за повернення території України під свій контроль була розпочата Радянською Росією ще до повної ліквідації більшовицької присутності на землях УНР. Військовий головнокомандувач радянськими військами В. Антонов-Овсієнко чудово усвідомлював безперспективність прямого військового зіткнення із німецько-австрійськими військами, а тому вирішив вести одночасно фронтові дії і партизанську боротьбу в тилу. П’ятого березня було віддано наказ І. Кожевнікову створити диверсійно-агітаційний підрозділ, завданням якого була організація селянства Полтавської та Харківської губерній для збройної боротьби та підричної діяльності в тилах української та німецько-австрійської армій. В перспективі мала створитися широка розгалужена мережа повстанських осередків, що діяли б під радянськими гаслами і мали охоплювати собою все Лівобережжя¹⁷.

Одинадцятого березня відбулося коригування планів, щодо діяльності повстансько-партизанських з’єднань І. Кожевнікова. Територія значно звужувалася та стосу-

валася Сумського, Лебединського, Охтирського, Гадяцького, Зіньківського та Богодучівського повітів.

На новостворені загони покладалися завдання вести індивідуальний терор проти всіх, хто не підтримував радянську владу; руйнувати шляхи сполучення, підриваючи мости, шосейні дороги та залізниці; припиняти телеграфне і телефонне сполучення, руйнуючи лінії та дроти; знищувати всі харчові запаси, які могли бути використані українськими чи німецько-австрійськими військами; інформувати про їхню кількість та переміщення більшовицьке військово керівництво. До того ж мала проводитися агітація шляхом усної пропаганди і розповсюдження відповідної більшовицької літератури серед української армії та німецьких військ.

Також особлива увага приділялося широкій пропаганді серед населення, насамперед, селянства, про необхідність боротьби всіма засобами проти “гайдамаків та німецьких імперіалістів, як тих, що несуть кабалу робітникам та безземелля селянам”.

Всього до цієї диверсійної групи входило до 80 осіб. Із них в межах Слобожанщини діяли: 1) у Сумському (також Путівльському та Грайворонському повіті) під керівництвом С. Д. Міношина – 20 осіб; 2) у Лебединському повіті під керівництвом В. Л. Вахрушова – 17 осіб; 3) у Охтирському повіті під керівництвом В. Н. Міхеєнка – 14 осіб; 4) у Богодучівському повіті під керівництвом Н. О. Бекренєва – 9 осіб¹⁸.

Шостого квітня із групи І. Кожевникова було виділено 35 осіб під керівництвом Назарова для організації підривної та агітаційної діяльності в Харківському, Зміївському, Ізюмському та Слов'янському повітах¹⁹.

Чудово розуміючи, що для здобуття перемоги необхідно залучати будь-які найширші резерви, В. Антонов-Овсієнко активно використовував загони анархістів, зокрема М. Нікіфорової. Ці загони не мали бойового вишколу та необхідної організації, натомість діяли самочинно, кидали фронт і тероризували цивільне населення, фактично будучи звичайними криміальними елементами. Зокрема, загін анархіста Черняка 30 березня дезертирувавши з-під м. Лохвиця, опинився у м. Лебедині, де зайнявся грабунками. Великий загін Девицького (1000 багнетів, 2 гармати та 100 кулеметів) 6 квітня залишив фронт біля м. Мерефа та захопив м. Лозову, наводячи терор на місцеве населення²⁰.

Таким шляхом уже на середину березня оформився більшовицький рух, який мав винятково реваншистсько-економічний характер. Єдиною метою, яку ставили радянські керівники, було утримання українських земель в орбіті радянського впливу та продовження експлуатації їхніх природних ресурсів. Для досягнення цієї мети більшовицька верхівка розв'язала війну (надавши їй видимість громадянської) між Центральною радою та “українським радянським урядом” і залучила найширші прошарки українського етнічного населення, передовсім, селянства, граючи на їхньому бажанні задовольнити аграрний голод, використовуючи прорахунки Центральної ради та німецько-австрійського військового керівництва у цьому питанні.

Звісно, дії радянських диверсійних підрозділів, агітація проти УНР та присутності армій держав Четвертого союзу, вбивства представників адміністрації та інші дестабілізаційні дії не могли залишатися непоміченими із боку фактичної української влади. 21 березня було опубліковане розпорядження командуючого німецькими військами про введення на території УНР законів військового часу. Зокрема, такі злочини, як шпигунство, заклики до повстання, знищення залізниць, телефонного (телеграфного сполучення), вбивства каралися смертю через повішення або розстріл²¹. Якщо ж ураховувати, що жертвами каральних заходів найчастіше ставали не справжні диверсанти-

більшовики, а звичайні селяни, які опинялися в місцях терористичних актів, не важко передбачити, що дії німецько-австрійської адміністрації почали викликати спротив із боку хліборобів. Так виконувалося головне завдання радянського військового керівництва – спровокувати Центральну раду та німців на репресії, які б еволюціонували у відкриту збройну боротьбу та повстансько-партизанську війну.

До того ж присутність іноземних військ в Україні переходила від форми “військової допомоги” до окупації. Так, яскравим проявом цього і втручанням у внутрішні справи УНР став наказ фельдмаршала Г. Ейхорна від 25 квітня 1918 р. про поширення юрисдикції німецьких військово-польових судів на місцеве цивільне населення. Мотивація цієї дії була максимально лаконічна: у зв’язку з відсутністю “достатньо сильної судової влади”. Відповідно до німецького законодавства військово-польовому суду підлягали дії українських громадян, спрямовані проти німецьких військ чи установ, а також протидія постановам або розпорядженням німецької влади²².

В умовах, коли Центральна Рада фактично не мала реальної влади на місцях, уся її повнота перебрана на себе окупаційна адміністрація, вдаючись до самочинних ревізій. Так, 26 квітня 1918 р. в канцелярію Харківського губернського комісара Центральної ради С. П. Тимошенка надійшла скарга від мешканців с. Малі Проходи Липецької волості Харківського повіту такого змісту: “До нас у село щодня приїжджають німецькі солдати, хапають усе, що потрапило їм під руку, чинять незаконні ревізії сіна, худоби і інших продуктів... самі ходять дворами і все беруть”²³.

Присутність великого військового контингенту іноземних держав та загальна невизначеність в країні відкривали шляхи для зловживань місцевої влади, жертвами яких ставали насамперед селяни. Для прикладу, 28 квітня 1918 р. горобівський селянський комітет надіслав скаргу губернському комісару Центральної ради про утиски комітету з боку Білопільської волосної земської управи. В ній повідомлялось, що поява німців у м. Білопілья Сумського повіту дала змогу місцевій волосній управі вважати цей прихід поверненням до “миколаївського режиму” та чинити всілякі репресії проти селянських комітетів, зокрема, самочинне вилучення документів та печаток Горобівського селянського комітету²⁴. Фактична ж відсутність реакції із боку української влади на очевидні порушення з боку як окупаційних військ, так і місцевих управ, породжувала зневіру селянства в здатності Центральної ради захистити їхні права та відстояти інтереси.

Як відомо, 29 квітня 1918 р. у Києві на багатотисячному хліборобському з’їзді гетьманом усієї України був проголошений Павло Скоропадський – нащадок стародавнього українського гетьманського роду, генерал-лейтенант російської імператорської армії, ад’ютант Миколи II та великий землевласник. На зміну парламентській, демократичній, соціалістичній Українській народній республіці з’явилася Українська Держава – авторитарне, консервативне правління з зовнішніми атрибутами давньоукраїнської Гетьманщини XVII – XVIII століття.

Влада Центральної Ради була повалена тими, хто був покликаний врятувати її від більшовицької навали. Проте німецько-австрійські війська, змінивши один уряд іншим – слухнянішим та ефективнішим для виконання умов Берестейського договору, стали причиною справжнього масового селянського повстанського руху.

По-перше, на селян лягав весь тягар постачання збіжжя та інших харчів до Німеччини та Австро-Угорщини за значно заниженими цінами, а іноді (у випадках самочинних ревізій) і задарма, що нічим не відрізнялося, в очах самого селянства, від продовольчої політики часів більшовицької окупації.

По-друге, українське селянство не змогло відійти від того образу ворога, яким німець або австрієць став для них – колишніх вояків армії Російської імперії на полях битв Першої світової війни.

По-третє, більшовицька пропаганда дуже чітко реагувала на недоліки аграрної політики Центральної ради, а також на дії німецько-австрійських військ, провокуючи їх постійними диверсіями в тилу завдяки розгалуженій мережі підготовлених груп.

В умовах фактичного інформаційного вакууму, селяни переймали радянську ідеологію, поповнюючи повстансько-партизанські загони більшовиків. Центральна рада не змогла організувати ефективний спротив диверсійно-пропагандистській війні, яку організувала і весь час підтримувала Радянська Росія. Переманивши ж на свій бік українське селянство, більшовики змогли б вести війну проти УНР, використовуючи найбільш потужний із усіх ресурсів, який вона мала.

¹ Крах германской оккупации на Украине. – М.: Госиздат, 1936. – 206 с.

² Документы по истории Гражданской войны в СССР. Т. 1. Первый этап Гражданской войны [под ред. Е. Минца, И. Городецкого]. – М.: Политиздат при ЦК ВКП (б), 1941. – 544 с.

³ Пионтковский С. А. Гражданская война в России (1918 – 1921 гг.). Хрестоматия. / [под ред. С. Пионтковского]. – М.: Изд. Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. – 708 с.

⁴ Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917 – 1921): Дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. Мотенко; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди – Харків, 2005. – 195 с.

⁵ Ісаїв Л. Ізюмщина у вирі революції (1917 – 1920). / Л. Ісаїв, Л. Щибря – Х.: ТОВ С.А.М. – 123 с.

⁶ Мирний договір між УНР з одної і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони // Рух. – 1918. – 17 квітня. – С. 2.

⁷ Никольников Г. Брестский мир и Украина / Г. Никольников – К.: Наукова думка, 1981. – С. 48

⁸ Україна в ХХ столітті. Збірник документів та матеріалів [упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін.] – К.: Вища школа, 2000. – С. 160–161.

⁹ Пиріг Р. Я. Німецько-австрійська окупація України в 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність / Руслан Якович Пиріг // Український історичний журнал (УІЖ). – 2013. – Вип. 3 (№ 510). – С. 15.

¹⁰ Крах германской оккупации на Украине... – С. 23.

¹¹ Крах германской оккупации на Украине... – С. 34.

¹² Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Издание пятое. / В. Ленин. – М.: Издательство политической лит-ры, 1970. – Т. 50. – С. 30.

¹³ Ленин В. И. Полное собрание сочинений... – С. 35.

¹⁴ Ленин В. И. Полное собрание сочинений... – С. 50.

¹⁵ Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне. / В. Антонов-Овсеенко – М.-Л.: Гос. изд-во, – 1928 – Т. 2. – С. 37.

¹⁶ Гражданская война на Украине (1918 – 1920). Сб. документов [отв. ред. С. Королевский]. – Т.1, Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1967. – С. 24.

¹⁷ Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне... – С. 16.

¹⁸ Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне... – С. 42–43.

¹⁹ Супруненко Н. И. Очерки истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. Супруненко – М.: Наука, 1966. – С. 30.

²⁰ Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне... – С. 130, 175–176, 192.

²¹ Гражданская война на Украине (1918 – 1920)... – С. 64–65.

²² Крах германской оккупации на Украине... – С. 52.

²³ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции. [ред. І. Рибалка] – Х.: Прапор, 1973. – С. 26.

²⁴ Гражданская война на Украине (1918 – 1920)... – С. 150.

Владислав Резніков.

Селянський повстанський рух на Слобожанщині в період відновлення влади Центральної ради (лютий – квітень 1918 р.).

В роботі зроблена спроба виявити та пояснити причини зародження селянського повстанського руху, який охопив всю територію України вже в часи правління гетьмана П. Скоропадського. Автор акцентує увагу на тому, що всі передумови для цього виникли після підписання Берестейського мирного договору.

З одного боку таким подразником виступили німецько-австрійські війська, що в умовах неспроможності Центральної Ради виконати умови договору, вдавалися до позаекономічного тиску на селянство та перетворилися в очах українських хліборобів на окупантів. З іншого – більшовицьке керівництво, яке не збиралося відпускати Україну зі свого геополітичного поля та повело проти УНР та німецько-австрійської присутності диверсійно-терористичну війну на території, перш за все, Харківської губернії.

Vladyslav Reznikov.

Peasant insurgent motion is on Slobozhanschini in the period of proceeding in power of Central advice (February is April in 1918).

This work attempts to identify and explain the origin of the peasant rebel movement that swept the entire territory of Ukraine as early as the reign of Hetman Skoropadsky. The author emphasizes that all conditions for this arose after the signing of the Brest peace treaty.

On the one hand this stimulus were German and Austrian troops that in a failure of the Central Council to fulfill the conditions of the contract, resorted to extra-economic pressure on farmers and became in the eyes of Ukrainian farmers to occupants. On the other – the Bolshevik leadership is not going to let Ukraine with its geopolitical field and led to the UPR and the German-Austrian presence subversive and terrorist war on the territory, especially Kharkiv province.